
3 1761 06585542 1

ГОГОЛЬ І УКРАЇНА

1. Без історичної перспективи.

4-го березня 1952 року минуло сто літ, як помер геніяльний син Української Землі Микола Гоголь. Увесь культурний світ найрізнішими мовами відгукнувся на цей ювілей, славлячи нашого земляка. Годі просто подумати, щоб у цьому всесвітньому хорі забракло вдячного українського голосу, голосу **вільного** українського громадянства. На жаль, як це не дивно, у нас нема однозгідности щодо відношення до Гоголя та його творчости. Питання, як нам ставитися до великого письменника, було вже у нас, десять років тому, предметом гарячих і завзятих спорів, що велися в Літературно-Мистецькому Клюбі весною 1943 року. Повстала ця дискусія з благої просто причини — з приводу перекладу „Тараса Бульби", що його видав Ю. Тищенко-Сірий у Празі, та збірки оповідань, що вийшла у Кракові накладом Українського Видавництва („Сорочинський Ярмарок" та ін.). Дискусія зовсім не зачіпала літературної вартости виданих творів, чи добре й доброю мовою вони перекладені, обертаючись виключно навкруги одного засадничого питання: чи варті Гоголеві твори, щоб ми ними цікавилися та їх перекладали? І знайшлися люди, які почали доводити, що Гоголь не тільки не вартий нашої уваги, а що більше — він

незвичайно шкідливий. В розпалі полеміки один промовець заявив навіть, що він Гоголя ненавидить.

Тепер, у сторіччя смерти великого сатирика, на порядок дня стали знову подібного роду обвинувачення. Їх можна звести до таких точок: Гоголь був нібито перевертень, зрадник і кар'єрист. Пишучи виключно по-російському, він, мовляв, оплюгавлював Україну, спотворював історію України, глузував з українського народу на втіху москалів, величав Росію і російського царя. Отже творчість його має для нас розкладовий характер, а тому дуже погано роблять наші дослідники, студіюючи, а видавництва, видаючи його твори. Зокрема не бажано займатися Гоголем ще й з погляду політичного, щоб не створювати серед американців враження, що ми стоїмо за такий чи інший зв'язок із „єдиною й неділимою".

Розуміється, всі ці закиди не мають під собою ніякісіньких підстав. Викликані вони головно браком у нашого громадянства належної історичної освіти, надто браком докладної обізнаности з розвитком новішого українського руху. Через це у нас сильно закорінилася звичка, що стала справжньою вадою, оцінювати минулі події й колишніх діячів, не зважаючи на обставини їх часу, себто без жадної історичної перспективи, а лише з погляду біжучого моменту. Це з одного боку, а з другого, цю ваду ще більше підсилює не менш поширена серед нашого молодшого покоління гіпертрофія національного почуття, що випливає з почуття меншевартости, яку наша молодь хоче перебороти ура-патріотизмом, іноді доходячи в цьому намаганні й до абсурду. В наслідку цього маємо глибоко несправедливе ставлення, напр., до М. Драгаманова, або, як у нашому випадку, до Гоголя. Нічого й гово-

рити про те, яку лиху прис
й українській справі взагалі
що замість ревіндикувати д
нів, що бувши свідомими ї
працювали на чужому полі
легким серцем зрікаються і ї
ка „чистка", — вірю, що роби
зовсім не йде, як вони гада
паки, вона тільки збіднює на
новище в світі.

А ще менше рації мають ті
кими" темами з нашого мин
ських політиків до українсь
мовчують їх. Не замовчуван
ленням справи з нашого бо
із рук того чи іншого нашо
мовчування не личить людям
жають і себе й інших. Це так
голову в пісок, думав, що йо

2. Справа мови Го

Спинимо нашу увагу на за
кид можна зрозуміти так: Г
му, отже, хоч і був родом у
твори належать до російсько
письменства, як і твори Ф. Д
ка, Гната Потапенка, Зощенк
ських письменників, з роду
ніхто не ставить до ганебного
у зрадництві. Та якщо Гого
писав по російському, то очев
його таки не за москаля, а з
роблять, що відрізняють Гог

рити про те, яку лиху прислугу українській культурі й українській справі взагалі роблять ті наші патріоти, що замість ревіндикувати для України її славних синів, що бувши свідомими її синами, волею обставин працювали на чужому полі чи під чужою фірмою, з легким серцем зрікаються і їх самих і їхніх надбань. Така „чистка", — вірю, що робиться вона в добрій вірі, — зовсім не йде, як вони гадають, нам на користь, навпаки, вона тільки збіднює нашу культуру й наше становище в світі.

А ще менше рації мають ті з них, що бояться „слизькими" темами з нашого минулого зразити американських політиків до української справи, а тому й замовчують їх. Не замовчуванням, а належним представленням справи з нашого боку можемо вибити козир із рук того чи іншого нашого окупанта. Тактика замовчування не личить людям, що цінять правду й поважають і себе й інших. Це тактика струся, що, сховавши голову в пісок, думав, що його ніхто не бачить.

2. Справа мови Гоголевих творів.

Спинимо нашу увагу на закиді щодо мови. Цей закид можна зрозуміти так: Гоголь писав по-російському, отже, хоч і був родом українець, то все ж його твори належать до російського, а не до українського письменства, як і твори Ф. Достоєвського, В. Короленка, Гната Потапенка, Зощенка й багатьох інших російських письменників, з роду українців. Але їх за це ніхто не ставить до ганебного стовпа й не обвинувачує у зрадництві. Та якщо Гоголя винуватять за те, що писав по російському, то очевидно тому, що вважають його таки не за москаля, а за українця. І правильно роблять, що відрізняють Гоголя від пізніших росій-

ських письменників українського походження. Тільки даремне лають його зрадником за писання російською мовою. Не треба забувати, що на переломі XVIII-XIX-го віку українські патріоти на Наддніпрянщині — перед і після Гоголя — писали виключно по-російському й нікому в голову не приходило й не приходить лаяти їх за те та викидати їх писання з літопису нашої культури й нашої національної свідомости. Досить згадати, напр., старих наших хроністів Петра Симоновського і Ст. Лукомського, філософа Гр. Сковороду, дідича Василя Капніста, що їздив до німців шукати допомоги проти „російської тиранії", автора славного віршованого протесту нібито проти заведення Катериною кріпацтва на Україні, а в дійсности проти скасування української автономії, або невідомого автора патріотичного „Розговору Малоросії з Великоросією", чи автора славнозвісної протимосковської „Історії русів", а врешті таких відомих патріотів, як Григорій і Василь Полетики, А. Чепа, історик Д. Бантиш-Каменський, історик і поет, автор „Українських мелодій" Микола Маркевич, якому Шевченко присвятив поезію „Бандуристе, орле сизий", і багато інших, що послуговувалися для вислову своїх українських почувань і змагань російською мовою. До них треба віднести й цілу низку белетристів, попередників Гоголя, з яких зокрема Василь Наріжний має для нас особливу вагу, як передтеча Гоголя. В тім часі, як вони діяли, справа вживання народньої мови в літературі не стояла так гостро, як згодом, а тим більше тепер. Російська книжна мова легко заступала тоді у наших письменних людей українську книжну мову, бо вироблялися вони на одній спільній основі — мові церковно-слов'янській. Правда, в XVIII віці наша книжна мова значно зукраїнізувалася в по-

рівнянні з попереднім с
тоді й російська мова з
діячам, що працювали і
ську цензуру розвиток
вплив живої народньої
піддержувана адміністра
волі вкорінюватися у н
інтелігентської верхівки
нічна книжна мова була
тично цілком свідомих
„обща", очищена", себто
датна для книжного,
була вона навіть для т
вання в письменстві св
хоча б вислови І. Котля
й Шевченка) та лаяли
і глузували з москалів.
красною літературою в
кою, таки цієї „общої"
домішкою чи впливом
традиція вживати мови
й нижчого стилю. Так, о
писали у нас „вищою"
комічні встави, „межиг
сеньки складали мовою
Простої мови можна бу
вкусі Плавтовом, во вку
один з українських пат
севич). Тільки вже від
вання простої народньої
красне письменство, спе
Котляревського й Васил
(оповідання й повісті

походження. Тільки
а писання російською
переломі XVIII-XIX-го
дніпрянщині — перед
но по-російському й ні-
приходить лаяти їх за
опису нашої культури
сти. Досить згадати,
Петра Симоновського
Гр. Сковороду, дідича
мців шукати допомоги
а славного віршовано-
дення Катериною крі-
сти проти скасування
мого автора патріотич-
ликоросією", чи автора
„Історії русів", а вреш-
ригорій і Василь Поле-
иш-Каменський, історик
дій" Микола Маркевич,
езію „Бандуристе, орле
слуговувалися для ви-
нь і змагань російською
цілу низку белетристів,
зокрема Василь Наріж-
у, як передтеча Гоголя.
ава вживання народньої
так гостро, як згодом,
ка книжна мова легко
енних людей українську
вони на одній спільній
нській. Правда, в XVIII
ю зукраїнізувалася в по-

рівнянні з попереднім сторіччям і під її вплив підпала тоді й російська мова завдяки численним українським діячам, що працювали в Московщині, але через російську цензуру розвиток нашого друку припинився, вплив живої народньої мови на книжку ослаб, а зате, піддержувана адміністративними засобами, почала поволі вкорінюватися у нас та впливати на мову нашої інтеліґентської верхівки російська мова. І ця макаронічна книжна мова була тоді для національно та політично цілком свідомих українців, за висловом Квітки, **„обща", очищена"**, себто не проста, а вироблена, придатна для книжного, літературного вжитку. Такою була вона навіть для тих із них, що обстоювали вживання в письменстві своєї народньої мови (згадаймо хоча б вислови І. Котляревського, того ж таки Квітки й Шевченка) та лаяли „чорстве кацапське слово" і глузували з москалів. Проте, поза поезією й загалом красною літературою вживали вони, за старою звичкою, таки цієї „общої" мови, з більшою чи меншою домішкою чи впливом української. Це ж була давня традиція вживати мови різного типу в речах вищого й нижчого стилю. Так, оди і трагедії в XVII і XVIII вв. писали у нас „вищою" книжковою мовою, а тільки комічні встави, „межигру", інтермедії, пародії й пісеньки складали мовою „підлою", просто народньою. Простої мови можна було вживати лише в речах „во вкусі Плавтовом, во вкусі площадном", як висловився один з українських патріотів XVIII-го ст. (Оп. Лобосевич). Тільки вже від Котляревського почавши, вживання простої народньої мови поширилося взагалі на красне письменство, спершу на поезію і комедію (п'єси Котляревського й Василя Гоголя), а згодом і на прозу (оповідання й повісті Квітки). Процес вироблення

української літературної мови йшов на Наддніпрянщині дуже поволі. В міру того, як стара макаронічна книжна мова щораз більше очищувалася від українських домішок і прибирала чисто російського вигляду завдяки зусиллям таких російських патріотів, як Мих. Ломоносов та інші, що протестували проти українського „засилля" в їх літературі й мові, її місце у нас почала займати народня мова, що вже перейшла пробу в поезії й виявила свою здатність до вислову високих почувань і думок. Впливи романтизму з його захопленням народністю та спричинений ним упадок теорії „високого" й „підлого" стилю сприяли просуванню народньої мови в літературний ужиток. Проте, нові погляди, навіяні романтизмом, про можливість і законність літературного розвитку кожної „простої" мови приймалися поволі, і довго ще наші освічені люди дивилися на свою народню мову, як мову невироблену, мовляв, „грубу", „селянську" говірку, хоча й самі вживали її в своїм родиннім колі. Тож не дивно, що й для Вакули з Гоголевого оповідання „Ніч проти Різдва" українська мова супроти „грамотної" мови цариці та її двораків була саме такою звичайною мужицькою говіркою. До речі, в українському перекладі (назагал дуже доброму, у виданні київської „Книгоспілки") епітет цей вийшов далеко міцніший („простацька" говірка), ніж в оригіналі, й це на диспуті у Львові в 1943 р. дало привід одному промовцеві ганьбити Гоголя за зневажання української мови.

Та все ж настав час, коли проти вживання в літературі живої народньої мови не могло бути заперечень принципового характеру, а хіба тільки суто практичного: мовляв — тим часом вистачить послуговуватися українською мовою „для домашнього вжитку" — в

популярній літературі для на
неперекладній поезії, а в літер
загалом у науці, в житті
людей годиться покищо й да
ної" російської літературної м
для всіх освічених людей у дер
марова). І тільки закордонн
цям, що не знали російської
закинути в літературі польщ
матися виключно народньої мо
знаряддям вищої книжности (
галичанам).

Певна річ, що чимало свідом
валося з опортуністичною те
але вона трималася майже
минулого сторіччя в наслідо
українського слова після зако
„тарасівців", а потім РУП тве
му національному ґрунті, ріш
фільською практикою в мовн
бічне вживання української м
їнців Наддніпрянщини датуєть
сом — 1905-6 рр., коли під
ційної хвилі впали самі собо
явилася своя преса. Від того
їні розвиватися література
головно завдяки зусиллям не
шевського.

Тож не дивно, що за Гоголя
ратурної мови стояла не так,
Адже тоді навіть ті з україн
ському, не думали поважно
мову, обмежуючися у своїй у

популярній літературі для народу та в оригінальній, неперекладній поезії, а в літературі вищого характеру, загалом у науці, в житті і взаєминах інтелігентних людей годиться покищо й далі вживати „общепонятної" російської літературної мови, однаково зрозумілої для всіх освічених людей у державі (погляди М. Костомарова). І тільки закордонним, австрійським українцям, що не знали російської мови, рекомендувалося закинути в літературі польщину та „язичіє", а триматися виключно народньої мови, плекати її та зробити знаряддям вищої книжности (поради М. Максимовича галичанам).

Певна річ, що чимало свідомих патріотів не погоджувалося з опортуністичною теорією славного історика, але вона трималася майже до середини 90-их років минулого сторіччя в наслідок нечуваного гноблення українського слова після закону 1876 р. Аж покоління „тарасівців", а потім РУП твердо стали на українському національному ґрунті, рішуче порвавши з українофільською практикою в мовному питанні. Проте всебічне вживання української мови серед свідомих українців Наддніпрянщини датується розмірно недавнім часом — 1905-6 рр., коли під натиском першої революційної хвилі впали самі собою кайдани 1876 р. і появилася своя преса. Від того часу почала й на Україні розвиватися література й наука рідною мовою, головно завдяки зусиллям незабутнього Михайла Грушевського.

Тож не дивно, що за Гоголя справа української літературної мови стояла не так, як нам би того хотілося. Адже тоді навіть ті з українців, що писали по-українському, не думали поважно про наукову українську мову, обмежуючися у своїй українській творчості май-

же виключно сферою красного письменства. А рівночасно всі вони вживали російської мови, коли виходили за межі поезії чи белетристики. Тільки зрідка дехто пробував писати і звичайні прозові речі рідною мовою, але ж які то були ще незграні спроби, які вульґарні, як тхнуло від них бурлеском! Згадайте „Дещо про Гараська" Гулака-Артемовського або його ж „Писульку до видавця „Українського Вістника", Квітчині „Листи до любезних земляків" або його українські листи до Шевченка, згадайте Гребінчину передмову і післяслово до „Ластівки", навіть Шевченкову українську прозу (післяслово до „Гайдамаків" або передмову до другого видання Кобзаря). І так тяглося аж до Мордовця та його епігона Цезаря Білиловського.

В Австро-Угорщині стару макаронічну українську книжну мову витиснула польська в Галичині, німецька на Буковині й мадярська на Закарпатті, і там довго наші люди, навіть цілком свідомі національно, вживали подібно, як їх наддніпрянські побратими, мови чужої, мови місцевої панівної верхівки, як мови більше виробленої, більше придатної для інтеліґентної людини. Скільки то наших галицьких патріотів брало жваву участь у „сусідній", за висловом Куліша, „словесності", скільки священиків говорило по церквах проповіді, а єрархів писало послання до духовенства по-польському, і т. д., і т. д. А хіба відомий наш патріот о. Гарасевич, автор „Annales Eulesiae Ruthenae", не видавав і не редаґував при кінці XVIII в. польський „Дзєннік патріотичних політикуф"? І багато треба було часу й тут, поки жива народня українська мова зайняла належне їй становище, звівши завзяту боротьбу з мовою сусідів та з дивачним „язичієм", себто старою макаронічною мовою, спотвореною москалізма-

ми, мовою якої трималися прихильники єдности з „Руссю Московською," що одна тільки, на їх думку, могла врятувати рідний народ від неминучої національної загибелі.

І не дивно, що навіть апостоли українського відродження в Західній Україні краще знали польську, німецьку чи мадярську мову ніж українську, легше й вільніше нею висловлювалися та нею ж боронили права рідного народу на всебічний розвиток. Пригадаймо хоча б о. Василя Подолинського, що перший у Галичині обстоював р. 1848 постулят самостійної української держави саме польською мовою. Та й не один із тодішніх західньо-українських письменників перші спроби свого поетичного надхнення виливав чужою мовою, що панувала в його середовищі. Згадаймо хоча б Федьковича або Кобилянську, що почали писати по-німецькому. Таке було, як знаємо, і в інших народів. Хіба, напр., німці не вживали свого часу французької мови, що була, на їх думку, далеко культурнішою за їх власну (згадаймо хоча б Ляйбніца або Фридриха Великого), або болгари грецької?

Як бачимо, явища аналогічні до того, що було на Наддніпрянщині.

Винятком з цього є лише П. Куліш, що був справжнім батьком української наукової мови.

Проте, українська мова Кулішевої прози своїм стилем ще сильно нагадує стиль його російської прози. В його українській прозі — не лише в белетристиці, але й у публіцистичних, чи історичних творах — ви ще не чуєте мови інтеліґента до інтеліґента. Це ще мова інтеліґента до простого люду. Аж у Кулішевих наступників — Драгоманова, Кониського й ін. стиль їхньої української прози вже цілком інтеліґентський.

Отож, коли не судимо Котляревського, Квітку, Гулака-Артемовського, Гребінку й Шевченка за те, що писали по-російському, то чого ж тоді обурюватися на Гоголя? Що українська літературна мова була в його часі ще в пелюшках, і йому легше було йти утертим шляхом та писати свої повісті й оповідання по-російському, хоч і з сильною українською домішкою, так само, як пізніше Шевченкові, (його повісті, щоденник і численні листи)? Здається мені, що якби Гоголь написав був хоч трошки по-українському, то тепер ніхто й не ремствував би на нього, як не ремствуємо, напр., на Гребінку, Мордовця чи інших письменників, українська продукція яких щодо кількости не стоїть у ніякій пропорції до їх російської творчости. Без того, з погляду наших мовних формалістів, Гоголь не пара навіть якомусь там Тимкові Падурі чи Антонові Шашкевичеві, що складали поганенькі українські вірші. Одначе це було б справедливим щодо Гоголя тоді, коли стояти на становищі, що Гоголь свідомо зраджував свій народ, бо, якщо не ставитимемо йому закиду щодо зради, то взагалі нічого ставити до нього таких вимог. Якщо критики й читачі творів Гоголя візьмуть на увагу стан української книжної мови за Гоголя й обставини його особистого життя (проживав здебільшого в Петербурзі й за кордоном, а не десь у Харкові або Києві), а без уваги на це взагалі не можна дати об'єктивної оцінки творчости будьякого письменника, то закиди проти нього щодо мови впадуть.

3. Чи Гоголь „зрадник"?

Оцінюючи Гоголеві твори, мусимо брати під увагу не їх російську мову, а зміст. Мусимо об'єктивно оці-

нити їх літературну чи мистецьку вартість і громадську вагу, не спускаючи з ока історичної перспективи. Мусимо придивитись, як їх оцінювали наші попередні покоління. І тут доведеться сконстатувати, що ніхто на Україні не дивився на Гоголя, як на зрадника, і не вважав його писання за нікчемні і шкідливі, навіть ті земляки, що гостро критикували етнографічну правдивість його українських оповідань, як от напр., Куліш. Можу посвідчити, що на Полтавщині Гоголя шанували всі хоч трохи освічені українці, як Котляревського і Сковороду. Як батько Котляревський або чорнуський „старчик", був він там свій, рідний письменник. За російського письменника його у нас не вважали: Пушкін — так, це був росіянин, але Гоголь — ні. І нікому й на думку не спадало винувати його за те, що він нібито висміює український народ, глузує з нього. Твори Гоголя зокрема його „Тараса Бульбу", „Вечорі на хуторі біля Диканьки" та „Миргород" читала з захопленням не лише Полтавщина, а вся Наддніпрянщина. З них училися наші люди любити й поважати рідну Україну, її минуле й її поезію. З них набиралися всі ми української національної свідомости. Ми зовсім не бачили в них карикатури на свою батьківщину, а, навпаки, вставала вона перед нашими очима осяяна поезією, повна чарівної краси, сили і волі. Не маючи ніяких підручників з історії України, довідувалися ми про колишню нашу бувальщину з поетичних творів — Котляревського, Гоголя та Шевченка. Не ходило тут про етнографічну правдивість, бо ж жива етнографія була перед нашими очима. Нам, що жили серед темної, безпросвітньої ночі царської реакції, коли кожний, хоч трохи живіший український рух був здавлений, хотілося впоїти в себе колишньої слави і волі України,

а твори великих поетів, а між ними й Гоголеві, малювали нам ті щасливі часи, коли по слову Шевченковому:

„Братерськая наша воля,
Без холопа і без пана,
Сама собі у жупані,
Розвернулася весела"...

Тепер легко нашим молодим критикам, маючи цілу бібліотеку різних-прерізних опрацювань історії України, гримати на Гоголя за його нібито вмисне спотворення рідної старовини, забуваючи, що він міг дати тільки те, що дав. А що дав неабищо, говорить голосно вже сам факт величезної популярности його серед нас. Про те, який великий вплив мали Гоголеві твори на пробудження українського національного почуття, читаємо в спогадах багатьох наших визначних людей. Візьмім, напр., автобіографію Костомарова. „У цьому часі, — (як він був юнаком, В. Д.)згадує наш славетний історик, — попали мені в руки „Вечорі на хуторі біля Диканьки" й „Тарас Бульба". Це було ледве чи не перше пробудження того почуття до України, яке дало зовсім новий напрям моєї діяльності. Я читав Гоголя з захопленням, перечитував і начитатися не міг. Як усе це було так близьке мене і я нічого не бачив, думалося мені. Треба це гарненько вистудіювати". Те саме говорить про себе й акад. С. Єфремов: „Скоро я вивчився грамоти, трапилось мені, малому хлопцеві, прочитати „Вечорі на хуторі біля Диканьки" та „Миргород". Не переказуватиму своїх тодішніх вражінь, скажу тільки, що після книжки Гоголя вперше я почув себе сином рідної землі, що з „Тараса Бульби" запала мені в душу перша іскра національної свідомости, до якої потім інші автори додавали вже тільки

нового жару. В моїх дитячих ду
Тараса переважила навіть ефектов
Немо з відомого Вернового роману
тоді дивувався та й смуткував не
українських гетьманів (собі я спи
рого календаря) нема Тараса Бу
цар мусів бути конче гетьман
й покладати не міг" (С. Єфремов
М. Гоголь. Київ, 1909, ст. 6). Так
навести значно більше. Але досит
відгуки Шевченка про Гоголя. Т
і шанував свого славного земляка
голеві окреме посланіє, чудову і
назвав його своїм „великим друго
ме маючи на думці смерть Андрія
Шевченко про те, що тепер, мовл
ко сина, своєї дитини, за честь, с
за волю Вкраїни", як це зробив к
єму листуванні, щоденнику й пов
у-раз згадує про Гоголя та йог
його „наш безсмертний Гоголь"
йому твори Гоголя, вихваляє йог
соко підносячи „Мертві душі". В
Шевченко пише про Гоголя так:
ба схилятися з побожністю, як пе
рованою найглибшим розумом і на
до людей", а далі: „наш Гоголь —
людського серця. Наймудріший ф

*) Шевченковому посланию до Гоголя
літературознавець акад. Василь Щурат
порушив чимало цікавих думок про т
належну оцінку, розвиваючи далі й до
словлені в післяслові до власного перек

ими й Гоголеві, малю-
и по слову Шевченко-

ля.

критикам, маючи цілу
рацювань історії Укра-
го нібито вмисне спот-
ваючи, що він міг дати
бищо, говорить голосно
ярности його серед нас.
али Гоголеві твори на
онального почуття, чи-
ших визначних людей.
Костомарова. „У цьому
.)згадує наш славетний
„Вечорі на хуторі біля
Це було ледве чи не
тя до України, яке дало
ьності. Я читав Гоголя
начитатися не міг. Як
і я нічого не бачив, ду-
нько вистудіювати". Те
ад. С. Єфремов: „Скоро
мені, малому хлопцеві,
іля Диканьки" та „Мир-
своїх тодішніх вражінь,
ки Гоголя вперше я по-
що з „Тараса Бульби"
скра національної свідо-
ори додавали вже тільки

нового жару. В моїх дитячих думках і мріях постать Тараса переважила навіть ефектовну фіґуру капітана Немо з відомого Вернового роману, і я тільки з одного тоді дивувався та й смуткував не помалу, чому серед українських гетьманів (собі я списав їх з якогось старого календаря) нема Тараса Бульби? Що такий лицар мусів бути конче гетьманом — інакше я собі й покладати не міг" (С. Єфремов, між двома душами. М. Гоголь. Київ, 1909, ст. 6). Таких визнань можна б навести значно більше. Але досить додати до цих слів відгуки Шевченка про Гоголя. Тарас глибоко цінив і шанував свого славного земляка. Він присвятив Гоголеві окреме посланіє, чудову і глибоку поезію, де назвав його своїм „великим другом" і „братом"*) Саме маючи на думці смерть Андрія з руки батька, писав Шевченко про те, що тепер, мовляв, „не заріже батько сина, своєї дитини, за честь, славу, за братерство, за волю Вкраїни", як це зробив колись Бульба. В своєму листуванні, щоденнику й повістях Шевченко раз-у-раз згадує про Гоголя та його писання, називає його „наш безсмертний Гоголь", просить вислати йому твори Гоголя, вихваляє його, як сатирика, високо підносячи „Мертві душі". В листі до Репніної Шевченко пише про Гоголя так: „Перед Гоголем треба схилятися з побожністю, як перед людиною, обдарованою найглибшим розумом і найніжнішою любов'ю до людей", а далі: „наш Гоголь — правдивий знавець людського серця. Наймудріший філософ і найвелич-

*) Шевченковому посланню до Гоголя присвятив наш відомий літературознавець акад. Василь Щурат окрему розвідку, в якій порушив чимало цікавих думок про творчість Гоголя і дав належну оцінку, розвиваючи далі й доповняючи погляди, висловлені в післяслові до власного перекладу „Тараса Бульби"

ніший поет мусить шанувати його як чоловіколюбця", та жалує, що не судилося йому познайомитися з Гоголем особисто. Пишучи в 1854 р. (в десять літ по своїм посланії до Гоголя) до Бодянського, Шевченко просить його піти на могилу Гоголя „помолитися за його праведну душу". Як різняться ці вислови великого Кобзаря від гістеричних вигуків декого з теперішніх хулителів славного полтавця: „Я ненавиджу Гоголя!". або „Гоголеві треба вбити осиковий кіл!"

Так само глибоко цінив Гоголя й Куліш. Палкий і темпераментний, він у низці статтей, поміщених у петербурзькій „Основі" (1861 р., кн. 4, 9, 11 і 12), різко критикував українські повісті Гоголя за їх етнографічну неточність, викликавши ними гарячий виступ в обороні Гоголя знаменитого нашого вченого М. Максимовича. Але Куліш напевно гостро запротестував би проти лайливих вигуків на адресу свого славетного земляка. Гордий з того, що він українець (пригадаймо його слова з статті про Гоголя: „Ми всі ті, хто тепер має дорогоцінне право називати себе українцем...), Куліш вихвалював Гоголя за те, що той „покликав українців до пізнання своєї національности".

Що більше, він ставив Гоголеві в заслугу саме те, за що тепер його у нас лають — що Гоголь писав російською, а не українською мовою. На думку Куліша Гоголь добре робив, що свої твори писав по-російському, бо, пишучи мовою, зрозумілою всім освіченим людям у Росії, прославив Україну і українське ім'я по всій російській державі.

А в тім, як глибоко цікавився Куліш Гоголем та як його шанував, свідчать його великі і старанні праці над Гоголевим життям і листуванням, яким присвятив

він багато часу і труду. Свідчить з
з приводу поставлення пам'ятник
„Перед Гоголевим честенем", де ві
ське громадянство, що зібралося
кликав до Шевченка:

„Тарасе, брате! Де твоя три
Нехай би земляка достойно п
Нехай би голосно вона заро
Мов хвиля на морі кипить ш
Щоб осоромилась дрібнота

4. Гоголь „монархіст і ца

Перейдімо тепер до закиду Гог
нархізму. І тут годі його винуват
за це ні Котляревського, ні А. Г
Артемовського, ні Метлинського,
ненка, ні Гребінку, ні Корсуна,
бинського, ні Ф. Морачевського, ні
не всі наші старі письменники б
У всіх у них знайдемо вихвалян
російсько-патріотичних почувань,
рих галицько-буковинських пис
пеани в честь австрійського цісар
величань престола й отечества,
смачних, лежали все ж таки якісь
подяка за визволення з татарсько-
ського гніту, надія на заспокоєння
національних домагань. І коли по
Гоголя (його „Вибрані місця

*) Причини такого їхнього наставле
М. Драгоманів у своїх „Листах на На
а відповідні цитати з їх творів знайде

к чоловіколюбця",
айомитися з Гого-
есять літ по своїм
го, Шевченко про-
омолитися за його
вислови великого
екого з теперішніх
енавиджу Гоголя!".
кіл!"
й Куліш. Палкий
ей, поміщених у пе-
4, 9, 11 і 12), різко
оля за їх етногра-
ми гарячий виступ
ашого вченого М.
гостро запротесту-
адресу свого славет-
він українець (при-
Гоголя: „Ми всі ті,
називати себе укра-
голя за те, що той
своєї національно-

і в заслугу саме те,
— що Гоголь писав
овою. На думку Кулі-
твори писав по-росій-
умілою всім освіченим
у і українське ім'я по

„Куліш Гоголем та як
лики і старанні праці
нням, яким присвятив

він багато часу і труду. Свідчить про те й його вірш з приводу поставлення пам'ятника Гоголеві під наг. „Перед Гоголевим честенем", де він, висміюючи російське громадянство, що зібралося шанувати Гоголя, кликав до Шевченка:

„Тарасе, брате! Де твоя тридцятострунна?
Нехай би земляка достойно привітала,
Нехай би голосно вона зарокотала,
Мов хвиля на морі кипить широкошумна,
Щоб осоромилась дрібнота слабоумна"...

4. Гоголь „монархіст і цареславник".

Перейдімо тепер до закиду Гоголеві щодо його монархізму. І тут годі його винуватити, раз ми не гудимо за це ні Котляревського, ні А. Головатого, ні Гулак-Артемовського, ні Метлинського, ні Квітку-Основ'яненка, ні Гребінку, ні Корсуна, ні Афанасієва-Чужбинського, ні Ф. Морачевського, ні інших. Адже ж мало не всі наші старі письменники були монархістами.*) У всіх у них знайдемо вихваляння царизму й вияви російсько-патріотичних почувань, подібно, як у старих галицько-буковинських письменників і діячів пеани в честь австрійського цісаря. Та в основі цих величань престола й отечества, навіть найбільш несмачних, лежали все ж таки якісь українські мотиви — подяка за визволення з татарсько-турецького або польського гніту, надія на заспокоєння деяких українських національних домагань. І коли поминемо публіцистику Гоголя (його „Вибрані місця з листування"), то

*) Причини такого їхнього наставлення дуже добре вияснив М. Драгоманів у своїх „Листах на Наллніпрянську Україну" а відповідні цитати з їх творів знайде читач у моїй критиці

в його белетристиці, у протилежність до багатьох вичислених вище українських письменників, не знайдемо жадних цареславних висловів. Інкримінована Гоголеві фраза про володаря, що постане з руської землі й не буде сили на світі, яка б йому не скорилася (в кінці „Тараса Бульби") була зовсім у дусі сподівань і старих наших книжників, надто духовного стану, й широкої народньої маси, що колись стогнала в ярмі польських панів і надіялася на „царя восточного, православного", як надіялися на нього й гноблені німцями чи турками закордонні слов'яни. І фраза ця, в порівнянні з Кулішевими гимнами „Єдиному цареві" або „Єдиній цариці", яких так виклинав Шевченко, це ж зовсім невинна квіточка. А поза нею стрінемо у Гоголя тільки одну загальну й побіжну заввагу в „Портреті" про розцвіт мистецтва під владою монархів. І більше нічогісінько! Щож до публіцистики в його „Вибраних місцях з листування", то не забудьмо, що й Квітка має на своїй совісті подібну річ — „Листи до любезних земляків". Аджеж за це ми не викидаємо його з української літератури.

Розуміється, таке відношення до зверхників чужої держави — царів і цісарів, яке подибуємо у старих наших письменників, — однаково наддніпрянських, як наддністрянських, не може нас тепер не вражати. Але ж із цього не виходить, щоб ми через те засуджували геть усю їх творчість і цуралися її, а самих їх таврували, як нікчемних зрадників. Завдання дослідника зрозуміти мотиви і спонуки такого чи іншого напрямку їх світогляду й діяльности та вияснити по-

„Історії українського письменства" С. Єфремова (дивись мою збірку „Життя і Слово", Львів 1918, ст. 15-27).

гилежність до багатьох
с письменників, не знай-
висловів. Інкримінована
я, що постане з руської
яка б йому не скорилася
та зовсім у дусі сподівань
надто духовного стану,
о колись стогнала в ярмі
с на „царя восточного,
ся на нього й гноблені
нні слов'яни. І фраза ця,
имнами „Єдиному цареві"
так виклинав Шевченко,
ка. А поза нею стрінемо
льну й побіжну заввагу
тецтва під владою монар-
ож до публіцистики в його
ння", то не забудьмо, що
ті подібну річ — „Листи
еж за це ми не викидаємо
и.
ння до зверхників чужої
яке подибуємо у старих
днаково наддніпрянських,
же нас тепер не вражати.
щоб ми через те засуджу-
і цуралися її, а самих їх
адників. Завдання дослід-
понуки такого чи іншого
яльности та виявснити по-

а" С. Єфремова (дивись мою
918, ст. 15-27).

зитивний бік їх творчости, об'єктивну вартість її для свого часу і для нащадків. Беручи річ саме з такого погляду, мусимо признати, що своєю літературною творчістю Гоголь виконував діло величезної ваги: своїми українськими повістями пробуджував він серед нас національну свідомість, а своїми сатиричними писаннями — суспільно-політичну: демаскував усю гниль і моральний розклад царського ладу, виказував усю нікчемність сучасного йому громадянства, всіх тих наших „рабів-підніжків, грязь Москви", що проти них пізніше так гостро виступав Шевченко. Об'єктивно, Гоголеві твори виконували ту саму революційну ролю, що й гнівні пісні й єреміяди Шевченка. Недаром великий Кобзар так високо ставив сатиру Гоголя та, прирівнюючи його діяльність до своєї, казав до нього: „А ми будем сміятись і плакать!" І цю ролю Гоголевої сатири добре розумів і сам царський уряд, для якого їх автор усе був людиною підозрілою. Досить нагадати, які труднощі ставили Гоголеві при виставі „Ревізора„ та як накинулися на нього вся російська бюрократія та офіційна преса після першого представлення комедії. Сам цар Микола висловився був тоді: „Ну й п'єска — всім дісталося, а найбільше мені самому". На думку „найпершого дворянина" російської держави, вона зовсім не була такою невинною собі „конструктивною" річчю, як твердить один із теперішніх Гоголевих супротивників, заперечуючи революційне значення творів славного сатирика. Тож нема чого й дивуватись тому фактові, що, не зважаючи на пізнішу патріотичну публіцистику Гоголя, ім'я його було для царату настільки одіозне, що за некролог Турґенєв попав під арешт. І після цього ми маємо виклинати Гоголя й цуратися його творів, закидаючи

їм усякі непрощенні гріхи? Нехай собі різні російські монархісти й ретрогради нарікають на нього, що він своїми творами довів Росію до загину, — нам з ними не по дорозі. Ми повинні хіба тішитися, що Гоголь підкопував основи ненависного ладу, який гнітив Україну й деправував наших земляків. Саме ті його твори, що били по царатові, витримали пробу часу й лишаться навіки безсмертними, а згадана вище публіцистика давно вже пішла в непам'ять так само, як цареславні писання Квітки, Гулака, Метлинського та інших.

5. Гоголь „кар'єрист".

Смішні й недоречні закиди і щодо Гоголевого кар'єризму. І тут був він не більшим кар'єристом, як інші наші земляки, що, як метелики, летіли до блискучої північної столиці з своїх глухих провінціяльних кутів, надіючися там швидше й ліпше влаштуватися, ніж у себе дома, знайти більший простір для своїх здібностей, добути відповідну освіту, кращу посаду, тощо. І це не дивно. Українське культурне й національне життя тоді значно підупало, Україна зійшла була до ролі відсталої провінції, і Київ та Харків не могли конкурувати з Петербургом. А на додаток у північній Пальмірі здавна перебувала сила силенна українців на різних, більше чи менше високих становищах, які могли так чи інакше стати в пригоді своїм убогим землякам. І простують туди наші Гнідичі, Гоголі, Гребінки та безліч інших юнаків, приманювані, кажучи словами Шевченка, „современними вогнями". Розуміється, не одного з тих метеликів спалювали ці вогні, багато з них гинуло, асимілювалося, деморалізувалося і пропадало для нашої нації безповоротно, але чимало саме тут, на півночі, з туги за рідною Україною та, пізнавши

на власні очі ріжницю між украї
прозрівало, доходило до націонал
ніло у своїм українстві й почина
на користь батьківщини. Завдяки
го стає свого роду центром укра
почавши від Енеїди Котляревськ
їнські або українознавчі видання,
їнські вистави, тощо. А заразом
вазія українців у російську літер
пресі появляється сила силенна тв
ські теми. Українці впроваджують
ківщину в російське письменство
окрема українська школа. Украін
модними. (Пор. працю В. Сіповськ
сійській словесності", вид. Укр. А
1928). Молодого Гоголя не могла
їнолюбна течія тим більше, що з
він підо впливом української стих
силь писав і виставляв у театрі с
й родича Трощинського україн
і бачив і читав. Бувши в ніженс
бородька, Гоголь брав участь в у
складав українські віршики*), ці
народнім побутом і творчістю, про
міщан і селян та записував усе т
що його так і назвав „Книга вся

*) До нас дійшов один із таких йо
вихованка Зельднера:

„Гицель — морда порос
Журавливі ножки,
Той же чортик, що в бо
Тільки пристав рожки".

на власні очі ріжницю між українцями й москалями, прозрівало, доходило до національної свідомости, міцніло у своїм українстві й починало щиро працювати на користь батьківщини. Завдяки їм Петербурґ надовго стає свого роду центром українського руху. Тут, почавши від Енеїди Котляревського, виходять українські або українознавчі видання, відбуваються українські вистави, тощо. А заразом настає правдива інвазія українців у російську літературу. В російській пресі появляється сила силенна творів на різні українські теми. Українці впроваджують свою сонячну батьківщину в російське письменство, де повстає ціла окрема українська школа. Україна і українці стають модними. (Пор. працю В. Сіповського „Україна в російській словесності", вид. Укр. Академії Наук, Київ, 1928). Молодого Гоголя не могла не захопити ця українолюбна течія тим більше, що з дитячих років жив він підо впливом української стихії. Батько його Василь писав і виставляв у театрі свого багатого сусіда й родича Трощинського українські п'єси, які син і бачив і читав. Бувши в ніженському ліцеї кн. Безбородька, Гоголь брав участь в українських виставах, складав українські віршики*), цікавився українським народнім побутом і творчістю, про всячину розпитував міщан і селян та записував усе те у своїм нотатнику, що його так і назвав „Книга всякої всячини". В ній

---

*) До нас дійшов один із таких його віршиків-епіграма на вихованника Зельднера:

„Гицель — морда поросяча,
Журавливі ножки,
Той же чортик, що в болоті,
Тільки пристав рожки".

маємо різні нотатки з української історії, етнографії і мови.

До Петербурґу тягла Гоголя буйна фантазія, яка малювала йому у веселкових кольорах широкі пляни діяльности, підсичувані з одного боку свідомістю свого талану, а з другого бажанням допомогти сім'ї, що лишилася безпорадною після передчасної смерти батька. Звідси і його дріб'язковий інтерес до матеріяльного становища матері й сестер, який чомусь тепер оцінюють неґативно, не розуміючи намірів юнака, що почував себе зобов'язаним журитися ріднею, як єдиний мужчина в сім'ї, але робив це наївно, по-молодечому, удаючи досвідченого опікуна.

Холодна північна столиця швидко розвіяла палкі сподівання і пляни недосвідченого провінціяла. Опинившися в Петербурзі, Гоголь зіткнувся з суворою, неприкрашеною дійсністю. Його наївні мрії про змогу й собі висунутися в світі за прикладом і допомогою батькового родича і протектора Трощинського та інших впливових земляків розбилися, тим більше, що він ні вдачею своєю, ні своїм хоровитим здоров'ям не був здатний до якоїсь бюрократичної кар'єри. А разом із розчаруванням молодого мрійника посіла туга за рідним краєм. Опанований страшною ностальґією, розважав себе самітний юнак згадками про Україну, видумуючи різні фантастичні картини й постаті. Про це Гоголь сам оповів нам у своїй „Авторській сповіді" „Щоб розважити себе самого, я вигадував собі все смішне, що тільки міг вигадати. Вигадував цілком смішні обличчя і характери, ставив їх у своїх думках у найсмішніші становища, зовсім не дбаючи про те, навіщо це, для чого й кому від цього вийде яка користь". Зацікавлення Україною в російській літературі

наштовхнуло Гоголя й собі сп
друку з оповіданнями на украї
ся за цю думку з властивою с
дцятилітній юнак починає шу
матеріялами й бомбардує маті
ючися від неї потрібних йому
стей. В листі з 30 квітня 1829 р.
бурзі „цікавить усіх усе украї
збирати й посилати йому пісні
матеріяли про українські звича
стів з рр. 1829-33).

6. Чи Гоголь справді в

Так повстали перші твори І
мантикою українського народнь
був Гоголь з одного боку під
народньої творчости — укра
і легенд, яких він наслухався п
діставав із дому чи брав із тод
ників (1827 р. вийшов уперше
а то й сам записував (Максим
лику збірку власноручно запис
підо впливом тодішньої україно
добре знав. Отож Енеїда, твори
та п'єси батькові, уривки з яки
своїх писань, лягли в основу
відань і повістей, надавши їм
ня. То й не диво,що в них пе
мантикою. І тому не можна
що він, мовляв, намагався ви
український народ та його мив
го читача. Все те, що кладу
глузування, в дійсності є вияв

наштовхнуло Гоголя й собі спробувати виступити в друку з оповіданнями на українські теми. Ухопившися за цю думку з властивою собі гарячковістю, двадцятилітній юнак починає шукати за відповідними матеріялами й бомбардує матір листами, допоминаючися від неї потрібних йому етнографічних відомостей. В листі з 30 квітня 1829 р. він пише, що у Петербурзі „цікавить усіх усе українське", і просить конче збирати й посилати йому пісні, одяг і взагалі всякі матеріяли про українські звичаї й обичаї, (низка листів з рр. 1829-33).

6. Чи Гоголь справді висміював нас?

Так повстали перші твори Гоголя, забарвлені романтикою українського народнього життя. Пишучи їх, був Гоголь з одного боку підо впливом української народньої творчости — українських пісень, казок і легенд, яких він наслухався ще з дитинства, або які діставав із дому чи брав із тодішніх друкованих збірників (1827 р. вийшов уперше збірник Максимовича), а то й сам записував (Максимовичеві передав він велику збірку власноручно записаних пісень), а з другого підо впливом тодішньої української літератури, що її він добре знав. Отож Енеїда, твори Гулака-Артемовського та п'єси батькові, уривки з яких брав він за мотто до своїх писань, лягли в основу його українських оповідань і повістей, надавши їм відповідного забарвлення. То й не диво,що в них перемішані бурлеск із романтикою. І тому не можна обвинувачувати Гоголя, що він, мовляв, намагався висміювати, опоганювати український народ та його минуле на втіху російського читача. Все те, що кладуть на карб Гоголевого глузування, в дійсності є виявом з одного боку специ-

фічного талану Гоголя, який підмічав у житті передовсім усе комічне, а з другого вплив нашого родимого бурлеску, що йшов або безпосередньо з творчости дяків-пиворізів, поширеної тоді по всій Україні, або з творів українських письменників, що самі зазнали на собі впливу цієї бурсацької літератури.

Тут не місце спинятися докладніше на згаданих впливах та наводити приклади Гоголевих позичок і наслідувань. На цю тему існує чимала література.

Та й само життя давало Гоголеві досить подібного матеріялу. Так, напр. дивачні і смішні прізвища його героїв — усі ці Вонтузенки, Голокопитенки, Голопупенки, Довгочхуни, Закрутигуби, Козолупенки та Перерепенки, що колись так були не до смаку Кулішеві, — зовсім не вигадані Гоголем, а вихоплені живцем із натури. Адже ж ми самі можемо досхочу доповнити їх спис. Подивіться до Квітчиних оповідань і там ви надибаєте подібні прізвища, напр. Кахибіда, Крутопляс, Рідкоплюй і п. д. Перегляньте списки скитальців, що приїхали до Америки, або членів американсько-українських допомогових Союзів (Укр. Нар. Союзу, Укр. Роб. Союзу, Народної Помочі й Провидіння), чи то жертводавців на Укр. Національний Фонд — і ви знайдете там силу-силенну чисто Гоголівських прізвищ.

Перегляньте видані досі збірки українських народних оповідань, сміховинок і анекдотів, скільки знайдете там „гоголівських" тем! Це все свідчить про те, що Гоголь не даром приглядався і прислухахся до народнього життя й годі йому закидати фатальне незнання або спотворення української старовини й побуту. Існує вже ціла низка дослідів різних учених про те, як то Гоголь використовував у своїх творах народні пісні,

демонологію і таке інше. Так само добре висвітлено і вплив на Гоголя сучасної йому белетристики та історіографії.

Певна річ, що суворий історик або етнограф можуть не одне закинути Гоголеві, але ж не треба забувати, що він писав чарівну, часом просто феєричну поему-казку про Україну, а не історичну чи етнографічну студію. Та й того не слід спускати з ока, що в його часі українознавство, студії над історією і побутом українського народу щойно зачиналися і не дійшли до такої височини, як пізніше, отже годі вимагати від белетриста того, чого не давали вчені дослідники. Можна тільки дивуватися, що молодий, двадцятилітній юнак та ще й панич, що стояв як-не-як осторонь від народу, дав такі блискучі твори з його життя, що й досі захоплюють і зворушують читача. Тепер особливо б'ють у нас Гоголя за його історіософію України, закидаючи йому, що він спотворив наше минуле, обезголовив історію України, представив її як якусь випадковість, що він ніби-то систематично, по-мистецькому нищив українську гордість і т. д. Але, хоч на перший погляд ці всі висновки оригінальні й дотепні, вони при ближчому розгляді показуються безпідставними: у Гоголя зовсім не було свідомого заміру оплюгавлювати нашу історію. Навпаки, він нею щиро одушевлявся, уважно студіюючи доступні йому друковані та рукописні джерела і, як визнав це сам його суворий критик Куліш, працював на цьому полі недаремне. В листі Куліша до М. Изефовича з 1843 р. читаємо: „Гоголь більше тепер вчитався в українську старовину, глибше вдивився в душу українців і відобразив у „Тарасі Бульбі" багато нових рис народньої вдачі, побуту

й воєнних звичаїв козацьких" („Київська Старина" 1891, П, 188).

А в тім, Гоголь, як і Шевченко, брак фактичного матеріялу надолужував поетичною інтуїцією. Ще Микола Дашкевич у своїм відгуку про „Нарис історії української літератури" Петрова зауважив, що „Гоголь угадав і відтворив чуттям вірний назагал образ минулого й настрій людей так віддаленого від нас часу" (пор. ст. 102, окр. відбитки).

А якщо й є які недокладності, хиби та промахи в цій Гоголевій повісті, то їх треба віднести: по-перше, на карб взагалі недосконалого стану тодішньої нашої історичної науки, що зазначив ще Костомаров у передмові до популярного видання Т. Бульби (СПб. 1874*); по-друге — поширених тоді серед лівобережної інтелігенції поглядів на українську державність та Гетьманщину (пор. напр. цікаві замітки Б. Ольхівського в його брошурі „Вільний нарід"); по-третє: впливів літературних, передовсім „Енеїди" Котляревського. І коли візьмемо під увагу всі ці причини, тоді не нарікатимемо на бідолашного автора й не осуджуватимемо його „Бульбу", що, не зважаючи на всі закиди лишається й досі неперевершеною українською історичною повістю. З нею не зрівняється жодна інша, від Кулішевої „Чорної ради" почавши й на Косачевім „Рубіконі Хмельницького" скінчивши, щодо сили й розмаху талану та майстерности малюнку. Всі вони проти „Бульби" сухі й нудні, хоч може й вірніші з погляду істо-

*) Як дивилися на українську історію, напр., Йосип Бодянський, М. Максимович та І. Срезневський, цікаві читачі можуть довідаєися з наведених у статті Ол. Грушевського цитат із їх писань (Пор. „Гоголь і сучасна українська суспільність", „Записки Українського Наукового Т-ва в Києві", кн. 5, Київ 1909).

„Київська Старина"

ко, брак фактичного
о інтуїцією. Ще Ми-
про „Нарис історії
зауважив, що „Го-
вірний назагал образ
віддаленого від нас
).
, хиби та промахи в
віднести: по-перше,
тану тодішньої нашої
Костомаров у перед-
Бульби (СПб. 1874*);
ед лівобережної інте-
державність та Геть-
ітки Б. Ольхівського
"); по-третє: впливів
їди" Котляревського.
причини, тоді не нарі-
й не осуджуватимемо
и на всі закиди лиша-
країнською історичною
жодна інша, від Кулі-
на Косачевім „Рубіконі
до сили й розмаху та-
Всі вони проти „Буль-
вірніші з погляду істо-

орію, напр., Йосип Бодян-
ський, цікаві читачі можуть
Грушевського цитат із їх
раїнська суспільність", „За-
в Києві", кн. 5, Київ 1909).

ричного. Тому „Бульбі" не страшні ніякі вироки смерти й читачі читатимуть його й далі, як і досі, з таким самим захопленням, як добру пригодницьку повість, але, розуміється, з більшою користю. А коли ми хочемо перестерегти читачів перед недокладностями повісти та її анахронізмами, то для цього не треба протестувати проти її видання, тільки жадати доброї вступної статті. І більш нічого! Бо Гоголевим українським повістям ніколи не забракне читачів, як не бракує їх Шевченковому „Кобзареві", хоч і Шевченкові, як Гоголеві, закидали і свої й чужі люди різні непрощенні гріхи: величання буйної, сліпої неприборканої сили, розгнузданої вольниці, анархізму, безбожництва, не кажучи вже за прогріхи проти української історії.

Отже, беручи все під увагу, можемо лише тішитися появою творів Гоголя в українських перекладах. Радимо тільки нашим видавцям користуватися прекрасними перекладами у видані „Книгоспілки" за ред. Андрія Ніковського. Це найкращі з усіх, що досі вийшли. Вони цілком адекватні оригіналам.

7. Гоголь „дефетист".

Та Гоголь українських повістей це ще молодий, хоч і дуже талановитий початківець, а Гоголь „Вибраних місць із листування" — це вже жертва тяжкої фізичної й душевної хвороби. Але є ще Гоголь — великий сатирик, прославлений Шевченком автор „Мертвих душ", „Ревізора" та інших творів, де так яскраво змальоване зґанґренізоване Москвою українське громадянство — поміщицько-чиновницька Малоросія, саме Україна, а не Московщина, як це чомусь звичайно думають. Без цих творів Гоголя ми не зрозуміли б

і нарікань Шевченка, який, розчарувавшись у земляках, озвався про Україну, що „там чорт-ма людей", самі, мовляв, нікчемники прокляті, більш нічого. Гоголівський малюнок жахливий, але така була дійсність. І не гудити, а хвалити треба Гоголя за те, що показав її нам навіч. Розкриваючи своєю сатирою очі на болячки сучасности, пробуджував Гоголь у земляків приспане сумління, заохочував усунути ці болячки. Який же тут дефетизм? Говорити про Гоголя, як дефетиста, це значить не знати історії розвитку поступових і вільнолюбних ідей у миколаївській Росії, а тим самим і на Україні. Це просте наслідування росіян, які попікшися на гарячому, дмухають на холодне: перелякавшися революції, винуватять у розвалі держави Гоголя. Чи й ми маємо плакати за поліційною державою російських царів? Саме оце опльовування Гоголя за московською вказівкою й був би той комплекс, якого треба вистерігатися, бо так званий „комплекс Гоголя" — це фактом. Не Гоголь бо створив „малоросіянство" й не тому воно існує, що він писав так, як писав. Воно було б, як би Гоголя й на світі не було. А шо на Гоголя покликувалися оборонці „єдиної неділимої", то тут він винен стільки, що великий Богдан, якого російські шовіністи, — однаково ретроґради чи ліберали, — протиставляли Мазепі. Що більше, Шевченка теж протиставляли новішому самостійницькому рухові. Згадаймо хоча б балачки про „язик Шевченка" у протилежність до „язика галицького", „язика Грушевського". Словом, була б це велика кривда і для Гоголя і для української справи посилатися, критикуючи його, на ті його твори, що ніколи не мали ніякого впливу на громадянство, а тим більше не можуть мати тепер, як от його листування, яке мало хто й

читав і читає з широкої публіки. Ти
цього робити, знаючи ті тяжкі пере
мили великого письменника й вик
А в тім, навіть у листуванні не в
є там думки, що на них залюбки
віть найбільші наші націоналісти (н
цов).

Зваживши ж умови й обставини
й творчости, не будемо прикладати
що їх ставить тепер до письменника
нально-державницької свідомости, в
протягом останнього сторіччя праце
діячів нашого новітнього відродж
будемо цінити його, як одного з про
родження. А стаючи на такому с
читатимемо й вивчатимемо його твор
їх ваги для розвитку українського на
на Наддніпрянщині. Гоголеві твори —
ний факт, і дивитися на них та їх тв
ричної перспективи, так, як дивимос
інших старих наших письменників
до них теперішню нашу мірку, як і
Гоголем, то дуже легко ми могли б
ревського, і Квітку, і Куліша, а на
як це трапилося в розпалі полемі
Один із героїв його „Вальдшнепів"
що він ненавидить Шевченка за те,
Шевченко кастрував нашу інтеліге
він виховав цього тупоголового раба
ім'я йому леґіон? Хіба це не Шевч
жливо, непоганий поет і на подив ма.
вольна людина, — хіба це не він на
сантиментальничати „по-катериняччи"

читав і читає з широкої публіки. Тим більше не можна цього робити, знаючи ті тяжкі переживання, що зломили великого письменника й викривили його перо. А в тім, навіть у листуванні не все варте осуду — є там думки, що на них залюбки покликуються навіть найбільші наші націоналісти (напр., др. Дм. Донцов).

Зваживши ж умови й обставини Гоголевого життя й творчости, не будемо прикладати до нього вимог, що їх ставить тепер до письменника стан нашої національно-державницької свідомости, вимог, вироблених протягом останнього сторіччя працею цілих поколінь діячів нашого новітнього відродження, а, навпаки, будемо цінити його, як одного з промоторів цього відродження. А стаючи на такому становищі, уважно читатимемо й вивчатимемо його твори, саме з погляду їх ваги для розвитку українського національного руху на Наддніпрянщині. Гоголеві твори — це вже історичний факт, і дивитися на них та їх творця треба з історичної перспективи, так, як дивимося, зрештою, й на інших старих наших письменників. Як прикладати до них теперішню нашу мірку, як це робить дехто з Гоголем, то дуже легко ми могли б засудити і Котляревського, і Квітку, і Куліша, а навіть і Шевченка, як це трапилося в розпалі полеміки з Хвильовим. Один із героїв його „Вальдшнепів" Карамазов заявив, що він ненавидить Шевченка за те, мовляв, „що саме Шевченко кастрував нашу інтеліґенцію. Хіба це не він виховав цього тупоголового раба просвітянина, що ім'я йому леґіон? Хіба це не Шевченко, — цей, можливо, непоганий поет і на подив малокультурна і безвольна людина, — хіба це не він навчив писати вірші, сантиментальничати „по-катеринячи", бунтувати „по-

гайдамацькому" — безглуздно та безцільно — й дивитися на світ і будівництво його крізь призму підсолодженого страшними фразами пасеїзму? Хіба це не він, цей кріпак, навчив нас лаяти пана, як то кажуть, заочі й пити з ним горілку та холуйствувати перед ним, коли той фамілярно потріпає нас по плечу й скаже: „А ти, Матюшо, все таки талант". Саме цей іконописний „батько-Тарас" і затримав культурний розвиток нашої нації і не дав їй своєчасно оформитись у державну одиницю"

Цей уступ чи не нагадує нам теперішніх нападів на Гоголя? З цього наука може бути тільки одна: скільки б не гукали на Гоголя наші критики, як би дотепно, по-прокурорському не арґументували своєї тези, якої б софістики не хапалися вони в своїх нападах, для кожної безсторонньої людини незбитою правдою лишиться велике, не лише мистецьке, але й громадське значення його творів. Але ці твори мають для нас ще й свою окрему вагу — своїм додатнім впливом на творчість наших письменників. Адже Гоголь наштовхнув не лише російську, але й нашу літературу на шлях правдивого реалізму. Без Гоголя у нас не було б ні Марка Вовчка, ні Нечуя-Левицького, ні Мирного, ні інших письменників на Наддніпрянщині. Та й у Галичині Гоголеві твори, нарівні з творами західньо-европейських письменників (Золя), додатньо вплинули напр. на Франкову творчість. Гоголева романтика теж не проминула без сліду в нашій літературі. Досить згадати Шевченка або Лесю Українку, на „Лісову пісню" якої, крім „Затопленого дзвону" Гавптмана, вплинули й українські оповідання Гоголя, хоч і як це заперечувала сама письменниця.

Великий вплив мали україн... розвиток української музики (п... „Різдвяну ніч", „Утоплену", „Та... ського „Облогу Дубна" тощо) ... Кропивницького, Старицького і т... одного ми не смієм відмахувати... ня і студіювання його творів обо... хто хоче знати історію україн... ми не можемо поскаржитися н... серед українського громадянства... них-давен вони розходяться у на... і це особливо журить наших у... зорів. А серед перекладачів Гого... імена найвизначніших наших а... (Уманця), Д. Мордовцева, О. Пч... М. Старицького, І. Франка, Вас... найкаща для них рекомендація* ...

8. Українська свідомі...

Оглянувши головні закиди, що ... дехто проти ширення і студію... й, виказавши їх неслушність, сп... питанні, наскільки він почував ... міститься, ні походження, ні темат... равнюють нас зарахувати письме... табору (взяти хоча б, напр., Коро... Але та симпатія до української і...

*) Українська література може пох... стю перекладів із Гоголя, як про це ... покажчик цих перекладів В. Дрозд... „Червоному Шляху", 1927, кн. 7-8 ... у київських „Бібліологічних Вістях", 1...

Великий вплив мали українські твори Гоголя й на розвиток української музики (пригадаймо Лисенкову „Різдвяну ніч", „Утоплену", „Тараса Бульбу", Сокальського „Облогу Дубна" тощо) й театру (інсценізації Кропивницького, Старицького і т. д.). Вже задля цього одного ми не сміємо відмахуватися від Гоголя. Читання і студіювання його творів обов'язкові для кожного, хто хоче знати історію української культури. А втім, ми не можемо поскаржитися на малу популярність серед українського громадянства творів Гоголя. З давних-давен вони розходяться у нас в багатьох накладах і це особливо журить наших ультра-патріотичних цензорів. А серед перекладачів Гоголевих творів стрічаємо імена найвизначніших наших авторів: М. Комарова (Уманця), Д. Мордовцева, О. Пчілки, М. Садовського, М. Старицького, І. Франка, Вас. Щурата та ін. І це найкаща для них рекомендація*).

8. Українська свідомість Гоголя

Оглянувши головні закиди, що їх виставляють у нас дехто проти ширення і студіювання творів Гоголя й, виказавши їх неслушність, спинімося вкінці ще на питанні, наскільки він почував себе українцем. Розуміється, ні походження, ні тематика творів ще не управнюють нас зарахувати письменника до українського табору (взяти хоча б, напр., Короленка чи Сєнкевича). Але та симпатія до української історії, побуту й пісні,

---

*) Українська література може похвалитися значною кількістю перекладів із Гоголя, як про це свідчать бібліографічний покажчик цих перекладів В. Дроздовського в харківському „Червоному Шляху", 1927, кн. 7-8 і мої доповнення до нього у київських „Бібліологічних Вістях", 1927, ч. 3.

та гаряча любов до України, яку виявляє Гоголь у своїх творах, самі вже проречисто промовляють, — за кого вважав себе великий письменник у першій, здоровій добі своєї літературної діяльности. Та крім того маємо ще й виразні особисті признання Гоголя, розкидані в його листуванні, що не полишають щодо цього ніякого сумніву. Чомусь, вибираючи арґументи проти Гоголя з його листування, його українські вороги цілком промовчують саме ті численні місця, де він виявляє своє захоплення українською старовиною, побутом і піснею, тужить за Україною, говорить про свою працю над її історією, „радіє всьому, що появляється про наш край", хвалиться своєю великою збіркою українських пісень. тішиться закордонним їх виданням, тощо. В листі до матері з 2. IV. 1830 р. Гоголь пише: „Боронь Боже, якщо доведеться їхати в Росію. По-мойому, коли вже їхати, так тільки на Україну" А в листах до М. Максимовича він відверто заявляє себе українцем та протиставляє Україну Московщині: „Жаль мені, що Ви хоруєте. Киньте справді кацапію та їдьте у Гетьманщину. Я сам думаю це зробити й на другий рік махнути звідси. Дурні ми справді, як добре розміркувати. Задля чого й кому ми жертвуємо всім?" (2. VII. 1833).

„Тепер я взявся за історію *нашої єдиної, бідної України*. (Чи не нагадує нам цей епітет пізніших висловів Шевченка? В. Д.). Мені здається, що я напишу її, що я скажу багато того, чого передо мною не говорили"... — „Дякую Тобі за все: за лист, за думки в ньому, за новини й інше. Уяви собі, я теж думав: туди, туди! У Київ, у старий прекрасний Київ! *Він наш, він не їх* (себто москалів) — чи не так?

Там або навкруги нього відбувалися події старовини нашої" (1833, грудень).

„Що ж їдеш, чи ні? Залюбився у тій старій товстій бабі Москві, від якої, крім щей та матерщини, нічого не почуєш. Сідай у диліжанс і махай!" (12.III. 1834).

Немає потреби доводити, наскільки безпідставне твердження, що Гоголь, мовляв, тільки вдавав із себе українського патріота, щоб зробити приємність своїм приятелям-українцям Щирість його висловів само-очевидна для кожної безсторонньої людини.

Супроти цих звірень видається досить імовірною звістка, що Гоголь у вересні 1834 р. мав у Парижі в присутности Міцкевича й Б. Залєського доповідь про „потребу для України відділитися від Москви" (пор. статтю С. Шелухина про В. Короленка під наг.: „Пропаща душа" в часописі „Соборна Україна", Відень, 1922, ч. 5). Зберігся з того часу й лист М. Гоголя до Б. Залєського, писаний гарною українською мовою, який кінчається таким характеристичним визнанням: „Дуже, дуже близький земляк, а по серцю ще ближчий, ніж по землі. Микола Гоголь".

Можна думати, що якби Гоголь пожив довше в українськім оточенні, а надто в Києві чи Харкові, а не тинявся серед чужинців, закордоном, далеко від рідного краю й рідних людей, то він став би українським письменником і щодо мови своїх творів, як це сталося на старості літ із Квіткою. Тим більше, що російська мова Гоголя була не рідна, а вивчена, сильно перейнята українською стихією. Для росіян Гоголева мова видавалася якоюсь чудернацькою, чужоземною. І це не дивно — в родині Гоголів панувала українська мова, як і в родині Капністів, і сам він думав по-українському, а пишучи свої твори, перекладав їх на росій-

ську мову, як це доказав проф. Мандельштам у студії про його мову й стиль. Оцю квазі-російську мову Гоголя опісля мусіли сильно чистити й причепурювати його російські приятелі та видавці. Та й у свідомості самого письменника російська мова була чужою, як про це свідчить лист до матері з 1829 р., де він сповіщав її, що твір його, до якого він просив у неї українських матеріялів, буде писаний „чужосторонньою", тобто російською мовою.

Але доля судила інакше. Відірвання від України й українського життя, а особливо тяжка душевна хвороба, яка щораз більше загострювала і вкінці цілком змала здоров'я великого мистця, фатально відбилася на його творчості та світогляді. Але ж для нас важне не те, що писав Гоголь під кінець свого життя, коли хворий попав під отруйний вплив російського попа-фанатика Матвія Константиновського (подібно, як Міцкевич під вплив Товіянського), а те, що висловлював він, бувши людиною нормальною.

Через це й не можна роздмухувати ні Гоголевих висловів із пізніших писань, ні гадок, переданих у спогадах Гр. Данилевського. Навіть бувши вже під впливом хвороби, на заклик своєї приятельки-землячки Россет-Смирнової, з якою заприязнився ще 1830 р. саме на українському ґрунті, на ґрунті спільної прив'язаности до України, її пісень і переказів: „Спустіться в глибину душі вашої й спитайте, чи справді ви росіянин чи українець", Гоголь не відрікся своєї національности й не назвав себе москалем, хоч і відповів (з Франкфурту 14.XII. 1844) ухильно: „Я сам не знаю, яка в мене душа — українська чи російська", додавши до цього: „Я не дав би ніяк переваги ні українцеві перед москалем, ні москалеві перед українцем.

Лист М. Гоголя до Б.

Обидві натури щедро обдаровані Богом і, як умисне, кожна з них зокрема має в собі те, чого нема у другої". Але ж і геть після Гоголя наші визначні діячі, як от Костомаров і Куліш, стояли на тому самому становищі, що український і московський елементи себе взаємно доповнюють.

Гоголь, як бачимо, був свідомий оригінальности української національности та відмінности її від російської. Він ще в 1832 р. у своїм „Погляді на формування України" заявив, що „коли розійшлися шляхи Русі південної й північної, коли розірвався між ними всякий зв'язок, — повстали дві окремі держави, склалися зовсім відмінні вдачі".

А в своїх „Старосвітських поміщиках", задовго до „Сну" Шевченка, Гоголь гостро висловився проти „нікчемних малоросіян", які „наповняють урядові установи, деруть останню копійку з своїх таки земляків, наводнюють Петербурґ ябедниками, наживають нарешті капітал і врочисто додають до свого прізвища, що кінчиться на о, склад в".

„Ні, — говорить він про старих поміщиків, які жили ще своїм давнім українським життям, — вони не були схожі на цих гидких і жалюгідних тварин". Отже як бачимо, Гоголь тут виразно виступив проти перевертнів „Гнучкошиєнків", як їх пізніше охрестив Шевченко.

Гоголь не був із них. Його не можна вважати зрадником і перевертнем. Він, як і багато інших наших діячів, був жертвою нашого лихоліття. І коли ми не викидаємо з історії нашого національно-культурного процесу ні Касіяна Саковича, ні Теофана Прокоповича, ні Івана Вагілевича, ні Миколу Устияновича, ні Вол. Терлецького, ні Івана Наумовича й інших, що теж

. Мандельштам у студії
квазі-російську мову Го-
стити й причепурювати
давці. Та й у свідомості
мова була чужою, як
з 1829 р., де він спові-
він просив у неї укра-
ний „чужосторонньою",

Відірвання від України
иво тяжка душевна хво-
рювала і вкінці цілком
ця, фатально відбилася
. Але ж для нас важне
нець свого життя, коли
плив російського попа-
ського (подібно, як Міц-
, а те, що висловлював
ною.

дмухувати ні Гоголевих
ні гадок, переданих у
Навіть бувши вже під
своєї приятельки-зем-
кою заприязнився ще
ґрунті, на ґрунті спільної
пісень і переказів: „Спу-
й спитайте, чи справді
Гоголь не відрікся своєї
ебе москалем, хоч і від-
1844) ухильно: „Я сам
українська чи російська",
и ніяк переваги ні укра-
калеві перед українцем.

Дуже, дуже було шкода що не застав
пана Залеського дома. Чував що на
пана щось напало не то сонливиця
не то завалинниця (або пропасниця
[illegible]) та тепер спасибі богу
пан [illegible] [illegible] з весною. Дай
Дай же Боже щоб надовго, на славу
цій козацькій землі и давав би чернецю
чого хліба [illegible] [illegible] и [illegible].
Щоб й нас би не забував, писульки
в Рим слав. Добре б було якби
а сам туди коли небудь прикандрував.

Дуже дуже бажаю радості, [illegible]
по серцю [illegible] [illegible] [illegible] по землі! –

Микола Гоголь.

Лист М. Гоголя до Б. Залеського

переходили різні метаморфози, то тим більше не можемо відректися Миколи Гоголя. Велику рацію мав М. Грушевський, коли писав у своїй статті про Гоголя, що „не тільки з огляду на вплив, який мали Гоголеві повісті з українського життя, а і з огляду на його українські почуття ми не маємо ніякої причини викидати його з історії українського руху, розвою української свідомости. І менше всього можна згодитися на те, щоб його протиставляли українському рухові, як щось принципіяльно йому противне. ВІН НАШ, ВІН НЕ ЇХ". (Літ. Наук. Вісник 1909, кн. 3).

Вол. Дорошенко

М. ГОГ

ВЕЧОРІ НА
ПІД ДИКА

ПОВІ
ВІД ПАСІЧНИКА Р
ВИДА

І

UTL AT DOWNSVIEW
D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 09 02 17 01 017 8